

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЗАКАРПАТТЯ В НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ МАРІЇ КОЗАК

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (55)

УДК 821.161.2.09(477.87):82.09Козак

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.\(55\).23-31](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.(55).23-31)

Вотьканич М. Українська література Закарпаття в науковому осмисленні Марії Козак; кількість бібліографічних джерел – 16; мова українська

Анотація. У статті проаналізовано дослідницький доробок Марії Юріївни Козак, кандидатки філологічних наук, доцентки кафедри української літератури Ужгородського університету, яка близько 25 років життя присвятила науково-педагогічній діяльності в названому освітньому закладі та якій у 2026 році виповнилося б 60 років. Актуальність розвідки зумовлена потребою систематизувати наукові праці дослідниці, окреслити їх проблемно-тематичні вектори, осмислити внесок ученої в розвиток українського літературознавства, що і є метою пропонованої публікації.

Коротко окреслено основні віхи біографії М. Козак, здійснено огляд довідкових джерел, у яких ідеться про її наукові здобутки. З'ясовано, що основним дослідницьким інтересом філологині була українська література Закарпаття, зокрема модерністська поезія міжвоєнного двадцятиліття. У її дисертаційній роботі «Розвиток української лірики 20–30-х рр. XX ст. на Закарпатті (проблематика та жанрово-стильові пошуки)» та низці наукових публікацій здійснено концептуальне осмислення тенденцій розвитку красного письменства краю означеного періоду, а також суспільно-політичних та історико-культурних факторів, що впливали на нього.

У полі зору дослідниці опинилися найяскравіші репрезентанти лірики того часу – В. Гренджа-Донський, Ю. Боршош-Кум'ятський, Зореслав, Ф. Потушняк, І. Колос, І. Ірлявський, М. Рішко. Фахово послуговуючись літературознавчим інструментарієм, дослідниця послідовно простежує в художньому доробку письменників передумови формування ідіостилю, джерела творчих імпульсів, художню еволюцію, стильові домінанти, жанрові уподобання, ідейні орієнтири.

Встановлено, що науковий стиль М.Ю. Козак характеризується об'єктивністю, доказовістю, високим ступенем аналітичності й узагальнення, тонким відчуттям художнього слова, логікою викладу та послідовним україноцентризмом.

Зроблено висновок, що науковий доробок Марії Козак є одним із перших системних концептуальних досліджень про маловивчений через тривале ідеологічне замовчування пласт української літератури Закарпаття. Її праця значною мірою проливає світло на затінені сегменти літературної історії Срібної Землі та дає поштовх для подальших наукових студій.

Ключові слова: Марія Козак, українська література Закарпаття, модернізм, лірика, Ужгородський університет, кафедра української літератури.

Формулювання проблеми. Упродовж восьми десятиліть у стінах Ужгородського університету формувалася потужна літературознавча школа, представлена іменами авторитетних дослідників, які відомі в Україні та за її межами. Серед них – М. Плісецький, П. Пономарьов, В. Микитась, О. Мишанич, В. Чумак, В. Поп, Ю. Балега, Л. Голомб, Н. Ференц та ін. На їхніх наукових засадах формувалися дослідники й педагоги В. Барчан, Е. Балла, О. Ігнатівич, О. Тиховська, О. Кузьма, О. Кордонєць та ін. Гідно продовжила наукові традиції рідної alma mater і Марія Козак – кандидатка філологічних наук, доцентка, що близько двадцяти п'яти років свого життя присвятила науково-педагогічній діяльності на кафедрі української літератури УжНУ.

М. Козак народилася 30 вересня 1966 року в смт Майдан на Міжгірщині (Закарпатська обл.). Закінчивши Міжгірську середню школу, а згодом – Закарпатський лісотехнічний технікум та пропрацювавши кілька років за відповідною спеціальністю, у 1987 році вступила на філологічний факультет Ужгородського державного університету. Закінчила його в 1992, здобувши кваліфікацію «філолог, викладач української мови і літератури». З 1992 до 1996 року продовжила свої наукові пошуки в аспірантурі цього ж освітнього закладу. Дослідниць-

кі інтереси Марії Козак під мудрим керівництвом професора Лідії Голомб були спрямовані в русло осмислення своєрідності закарпатського літературного процесу. Виконавши кандидатську дисертацію на тему «Розвиток української лірики 20–30-х рр. XX ст. на Закарпатті (проблематика та жанрово-стильові пошуки)», у 2002 році вона успішно захистила її в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника. Вчене звання доцента здобула у 2004 р. Відповідну посаду на кафедрі української літератури Ужгородського національного університету займала з 2002 р. й до кінця життя, що трагічно обірвалося 13 липня 2020 р.

Колеги й студенти запам'ятали Марію Козак, якій у 2026 році виповнилося б 60, як професіонала своєї справи, досвідчену лекторку, мудру наставницю, вдумливу вчену й людину честі. Марії Юріївни був притаманний духовний аристократизм, який вона виховувала й у здобувачів освіти на заняттях із історії української літератури доби раннього українського модернізму; захоплювала слухачів постмодерністськими віяннями в контексті курсу «Актуальні проблеми сучасної української літератури»; ілюструвала жанрово-стильове розмаїття художнього слова на семінарах із дисциплін «Українська поезія міжвоєнного двадцятиліття», «Модернізм у ліриці поетів Закарпаття 20–30-х рр. XX ст.» та ін.

Вісью, навколо якої формувалася наукова концепція М. Козак, була українська література, творена на теренах Срібної Землі. Цей пласт національного письменства через тривалу ідеологічну упередженість радянського літературознавства залишався мало вивченим. У перші десятиліття незалежності України інтерес до нього тільки починав зростати. Тому дисертація М. Ю. Козак та її далші наукові студії літератури 20–30-х років стали чи не першим концептуальним дослідженням цієї яскравої сторінки закарпатського красного письменства. Через раптову смерть багатьом науковим задумам не судилося втілитися в життя, однак її дослідницький доробок є важливим внеском у розвиток крайового та всеукраїнського літературознавства і потребу належного осмислення. Актуальність розвідки зумовлює необхідність систематизації наукових праць дослідниці, оприявлення її літературознавчих зацікавлень, практики проникнення в об'єкт вивчення, окреслення тематичних та проблемних аспектів виконаних студій, специфіки наукового стилю.

Аналіз досліджень. Уперше корпус літературознавчих студій М.Ю. Козак систематизувала дослідниця Валентина Барчан у книзі «Біля джерел», присвяченій 60-річчю кафедри української літератури Ужгородського університету. У праці окреслено основні віхи життєвого шляху вченої та подано бібліографічних опис її наукових праць до 2004 року включно [Барчан 2004, с. 118–120].

У тому ж хронологічному проміжку науковий профіль М. Козак описано й у біобібліографічному довіднику «Із плеяди науковців Закарпаття» Таміли Висіцької [Висіцька 2005, с. 506–508], що репрезентує коротку біографічну інформацію та перелік наукових статей.

У збірнику історико-культурологічних нарисів «Волівщина – Міжгірщина» за упорядкуванням І. Завадяка та І. Сенька, окрім основних фактів біографії, наведено фрагмент із розділу автореферату дисертації М. Козак про творчість іншого талановитого сина Міжгірщини – закарпатоукраїнського письменника В. Гренджі-Донського. Згадано також окремі публікації науковиці про художній доробок Зореслава, І. Колоса, Ф. Потушняка та підсумовано: «Своїми дослідженнями красного письменства закарпатських поетів, зокрема міжгірчанина Василя Гренджі-Донського, [Марія Козак. – М. В.] переконливо вписує їх творчість у всеукраїнський літературний контекст» [Волівщина – Міжгірщина 2017, с. 352].

«М. Козак активно займалася науковою роботою, її ґрунтовні, виконані на сучасному методологічному рівні праці є важливим внеском у вітчизняне літературознавство» [Пам'яті... 2020, с. 2], – читаємо в пам'ятній статті з приводу трагічного відходу науковиці в засвіті.

Розгорнутий портрет Марії Козак як літературознавця, педагога, колеги, друга й людини представила дослідниця Евеліна Балла, яка в статті до 60-річчя від дня її народження виразно окреслила цінність її наукових здобутків: «У процесі дослідження було відкрито чимало нових сторінок у лі-

тературній історії багатонаціонального закарпатського краю, зібрано й опрацьовано колосальний обсяг різнопланових матеріалів, глибоко проаналізовано особливості поетичного стилю В. Гренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Ф. Потушняка, Зореслава, закарпатських поетів-пражан І. Ірлявського та І. Колоса, зроблено виважені наукові узагальнення й висновки» [Балла 2025, с. 281]. Дослідниця підсумувала, що загалом перу Марії Козак належить близько 60 наукових публікацій, серед яких понад 30 статей, опублікованих у фахових філологічних журналах, два десятки інших наукових матеріалів та тез доповідей тощо [Балла 2025, с. 282].

Мета статті, завдання. Мета статті полягає в осмисленні внеску літературознавиці Марії Козак в дослідження українського літературного процесу Закарпаття. Реалізація окресленої мети передбачає виконання таких завдань: систематизувати наукові розвідки вченої, присвячені аналізу красного письменства краю; проаналізувати її науковий почерк; з'ясувати місце наукових здобутків філологині в контексті літературно-критичного дискурсу закарпатського художнього письменства; окреслити цілісний портрет М. Козак як літературознавця.

Методи та методика дослідження. Для досягнення мети й завдань оптимальним видається використання загальнонаукових методів аналізу й синтезу, а також застосування літературознавчого інструментарію біографічного, культурно-історичного та герменевтичного підходів.

Виклад основного матеріалу. Дослідницький потенціал М.Ю. Козак був спрямований на осмислення українськомовної літератури Закарпаття із застосуванням нових для тогочасного літературознавства методів. Авторка була свідомо того, що літературний ландшафт українського письменства Закарпаття 20–30-х років ХХ ст. творили як митці-емігранти, так і місцеві письменники. Тому, спираючись на засади культурно-історичної школи, вона осмислює українську літературу Закарпаття в широкому суспільно-політичному контексті. Зокрема, в оглядовій статті «Основні тенденції літературного руху 20–30-х років на Закарпатті» (2002) серед ключових факторів, що сформували красне письменство Закарпаття вказаного періоду дослідниця називає перебування на цих теренах часів Чехословаччини В. Пачовського, С. Черкасенка, Марійки Підгірянки та інших українських митців із Наддніпрянщини та Галичини. Літературознавиця висловлює спостереження, що «українські поети-емігранти дали величезний імпульс до розвитку культурного життя на Закарпатті 20–30 років. Ідеться навіть не стільки про конкретний вплив, хоч і він був значним, скільки про загальну атмосферу національного відродження. Для розвитку поезії краю лірика поетів-емігрантів була зразком високої поетичної культури вірша, вишуканої літературної мови» [Козак 2002в, с. 149–150]. Дослідниця звертає увагу й на становлення літературної критики в краї, акцентує увагу на статтях Ю. Боршоша-Кум'ятського, М. Чирського, І. Колоса, В. Бірчака, які актуалізували на сто-

рінках тогочасної періодики своєрідні відозви, програми поетичної майстерності, адресовані молодим авторам, із закликом до оновлення та естетизації лірики. Важливу роль у цьому процесі, за спостереженням М. Козак, відігравали альманахи «Трембіта» (1926), «Альманах підкарпатських українських письменників» (1936), часописи «Українське слово», «Пчілка», «Пробоем», що стали своєрідним плацдармом для відточування мистецького хисту та оприлюднення естетичних концепцій літераторів. Активізацію творчої діяльності закарпатської інтелігенції в 30-х роках вона пов'язує як із впливом представників творчої еміграції, так і з державотворчими процесами та налагодженням тісніших контактів із репрезентантами західноукраїнської літератури й співпрацею закарпатських письменників з такими літературно-мистецькими часописами, як «Обрії», «Дажбог», «Напередодні», «Самостійна думка». У підсумку, дослідниця відзначає «вирівнювання» крайової літератури із загальноукраїнським процесом» [Козак 2002в, с. 153].

Своєрідність рецепції художніх здобутків закарпатських письменників культурними діячами з іншого боку Карпат Марія Козак детально аналізує в статті «Оцінки творчості поетів Закарпаття 20–40-х років ХХ ст. у західноукраїнській періодиці» (2015). Наукові результати, оприятнені в згаданих статтях, стали наслідками наполегливої роботи в архівних установах, фондах Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського й засвідчували науковий запал дослідниці та її прагнення до опертя на першоджерело задля об'єктивності оцінок та суджень.

Наукові завдання спонукали Марію Юрївну й до опрацювання закарпатської української періодики того часу. На важливій ролі часопису «Літературна неділя» в становленні крайової літератури в 40-х роках ХХ ст. дослідниця наголошує в статті «Тенденції розвитку літературного процесу Закарпаття 40-х рр. ХХ ст. на сторінках “Літературної неділі”» (2007). Скрупульозно опрацювавши матеріали медіаресурсу, вона аналізує публікації Ю. Станинця, Ю. Керекеша, К. Галаса, О. Маркуша та ін., у яких поставали дискусійні питання про шляхи поживлення літературного життя в краї, проблему рецепції художнього тексту, феномен таланту та психологію творчості, проблему літературної генерації, жанрового одноманіття, розвій стилевих тенденцій та брак професійної літературної критики. Аналіз дискусії дозволив дослідниці зробити висновок про те, що закарпатська літературна періодика того часу спричинилася до активізації розвитку красного письменства в краї й підвищення його якісних характеристик.

Цілісна рецепція літературного процесу передбачає аналіз творчості ключових його представників. Наукова прозорливість Марії Козак дозволила їй проникнутися життєписом і фахово інтерпретувати своєрідність індивідуального стилю цілої когорти знакових митців Закарпаття. Однією з перших, що опинилася в полі зору вченої, була постать

чільного українського письменника краю Василя Гренджі-Донського. Вона здійснила вагомий внесок у дослідження лірики митця, своєрідність художнього мислення якого аналізує в публікаціях «Жанрові особливості лірики В. Гренджі-Донського 20–30-х рр.» (1995), «Фольклорні мотиви поезії Василя Гренджі-Донського» (2000), «Романтизм у ліриці В. Гренджі-Донського» (2002), «Пейзажна лірика Василя Гренджі-Донського» (2003) та відповідному розділі дисертаційної роботи. М. Козак, спираючись на результати детального естетичного аналізу текстів, називає автора зачинателем фольклорного романтизму в ліриці Закарпаття 20-х років та «першим поетом національного напрямку, творчість якого виросла з народної мови і пісні» [Козак 2002г, с. 4]. Коріння романтичної манери письма митця вона вбачала у впливі творчості Т. Шевченка, М. Шашкевича, С. Воробкевича. На основі осмислення низки художніх текстів («У Сиготі на болоті», «У зеленім гаю», «Попід гору», «Ллється, сльози» та ін.) ключовим маркером стилю поета літературознавиця вважає фольклоризм, що виявився на всіх поетикальних рівнях – мотиви, образи, ритміка, стилізація, символіка, народний колорит тощо. Дослідниця відзначає також активне звернення поета до народних вірувань та легенд, що робить міфологізм ще однією характерною рисою творчості митця. Вона спостерегла, що центральним локусом для поета стають гори. Образ гір/грунь, у розумінні М. Козак, є концептуальним для його художнього світу та підкреслює специфіку закарпатського романтизму: «Характерний для українського романтизму початку ХІХ ст. контраст між героїчним минулим і безрадіним сьогоденням набуває у В. Гренджі-Донського локального колориту: топос степу з його простором, козацькою вольницею змінюється на топос гір. Уявлення про майбутнє рідної землі увиразнюється міфологічною візією воскресіння України» [Козак 2002б, с. 103]. Гори в художньому доробку поета виступають амбівалентним образом-символом, що переважно корелює з патріотичним звучанням поезій автора, утвердженням єдності українських земель («Шире привітання шлють ґруні степам», «Говерла», «Розділили Україну» та ін.). Відтак, на думку дослідниці, образ України є центральним у ліриці митця. У ній послідовно спостерігається відгомін української історії та мотив туги за славним минулим.

М. Козак слушно твердить, що до романтичних тенденцій у творчості В. Гренджі-Донського під впливом актуальних модерністських віянь додаються складники неоромантичної поетики. Вона простежила, що відповідна тематика й стилістика доробку митця зумовлює його активне звернення до жанру пісні (авторське жанрове визначення), балади, елегії та публіцистичного вірша.

Аналізуючи модерністські тенденції в літературі Закарпаття 20–30-х років, М. Козак звертає увагу на своєрідність вияву в ній імпресіонізму, яскравим представником якого вважає Ю. Боршоша-Кум'ятського. Розкодування його ідіостилу знайшло відображення в публікаціях «Імпресіонізм у ліриці Ю. Боршоша-Кум'ятського» (2002), «По-

етика ранньої лірики Ю. Боршоша-Кум'ятського» (2009) та окремому розділі дисертації.

Роль доцентрового тяжіння в художньому універсумі письменника, за спостереженнями дослідниці, виконував образ Гуцульщини, що займала особливе місце в його серці. Овіяна містичним ореолом вона постає у творчості Ю. Федьковича, О. Кобилянської, М. Коцюбинського, М. Черемшини та інших метрів української літератури. Такою змальовує її у своїх художніх текстах крізь призму пантеїстичного світовідчуття і Ю. Боршош-Кум'ятський. За твердженням науковиці, його синестезійний спосіб відображення дійсності й залюбленість у місцевий колорит виявляється в музичності фрази, живописності метафор, контрастності зображення, асоціативності образів. Ключовими образами-концептами в доробку митця дослідниця вважає образи сонця, що має розгалужену систему кореляцій, вогню й вітру, які часто виступають амбівалентними символами.

Авторка підкреслює імпресіоністичне світовідчуття письменника. Воно не обмежується зверненням до настроєво-пейзажної лірики, а оприявнюється і в художніх текстах національно-патріотичного звучання. Проте в них, як твердить дослідниця, «спостерігається звуження використання яскравих сонячних барв, акцентування на сіро-чорних відтінках та контрастних червоно-чорних кольорах» [Козак 2002а, с. 106].

Проаналізувавши збірки автора «Весняні квіти», «З мого краю», «Країна див», «В Карпатах світає», «З наказу роду», «Кров кличе», що вийшли в 20–30 рр. ХХ ст., М. Козак простежила творчу еволюцію митця, охарактеризувавши її як «шлях від “учнівських”, наслідувальних творів до власного самобутнього стилю, позначеного поетикою імпресіонізму та вольовими інтенціями празької школи» [Козак 2002а, с. 102].

У контексті аналізу літератури Закарпаття 20–30-х рр. ХХ ст. М. Козак акцентує увагу на творчості Зореслава як репрезентанта закарпатського символізму та представника «філософсько-релігійної течії в поезії Закарпаття» [Козак 2002г, с. 8].

У статтях «Ідея державності України у ліриці Зореслава 30-х років» (1996), «Своєрідність релігійної лірики Зореслава» (1998), крім біографічного елемента, вона детермінує інтерес письменника до християнської тематики впливом української та західноєвропейської поезії межі ХІХ і ХХ століть «з її поворотом від позитивізму, матеріалізму до ідеального, підсвідомого, до пошуків божественного» [Козак 1998, с. 83]. Проаналізувавши життєпис автора та низку його показових художніх текстів, авторка толерантно дискутує з твердженням авторитетних діаспорних вчених Б. Бойчука та Б. Рубчака про ортодоксальність релігійної лірики митця та аргументовано обґрунтовує тяжіння поета до духовної тематики його виразно модерністським світоглядом: «На нашу думку, поезія Зореслава не є догматичною, відірваною від життя, а навпаки, сповнена ліризму, зігріта власним чуттям автора. Це суб'єктивна лірика, перейнята осо-

бливим світовідчуттям, яке проходить через внутрішнє “я” поета» [Козак 1998, с. 83–84].

На прикладі творчості Зореслава М. Козак спростовує поширену думку про індиферентність символістів до національно-патріотичних проблем. «Зореслав використовує біблійну символіку для створення громадянського звучання своїх віршів. Важливе місце у ліриці поета займає тема визволення української нації. Автор звертається до Старого Заповіту, його пророчих візій і дає своє розв'язання проблеми особистості й народу» [Козак 1998, с. 84], – стверджує дослідниця, пояснюючи таку позицію поета відгуком на тогочасні суспільно-політичні події на Закарпатті, пов'язані з боротьбою за власну державність. Аналізуючи тему національного пророка в релігійно-патріотичній ліриці Зореслава («Зі серцем у руках», «Повстань, Пророче!», «Молитва нації» тощо), вона застосовує компаративний метод літературознавства й проводить типологічні паралелі з творчістю Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки та ін. і в такий спосіб вписує творчість закарпатського митця в загальноукраїнський літературний контекст.

М. Козак помічає також тяжіння Зореслава до філософії пантеїзму, що цілком гармонійно виявляється в його релігійній ліриці. Порівняно з першою збіркою «Зі серцем у руках» (1933), у другій поетичній книзі автора «Сонце і блакить» (1936), на її думку, помітні «відхід від біблійних протосюжетів, еволюція в напрямку до релігійної пантеїстичної лірики» [Козак 2002г, с. 9].

Стильові шукання Зореслава філологиня не зводить винятково до символізму, що вважається домінантним у ліриці митця. Вона підкреслює його тяжіння й до імпресіоністичного зображення та схильність до барокової поетики, що виявляється, зокрема, в експериментаторстві зі строфікою (наприклад, фігурний вірш «Цить...»).

Наукові студії «Поетика модернізму в ліриці Федора Потушняка» (1996), «Своєрідність ранніх поетичних збірок Ф. Потушняка» (2000), «Символізм у ліриці Ф. Потушняка» (2004), «Символіка пейзажів у ранній ліриці Федора Потушняка» (2010) присвячені ключовій фігурі закарпатського символізму, людині широкого світогляду й обдарування – Федору Потушняку.

Потушняк-лірик довгий час залишався незрозумілим для читача, не почутим широкою аудиторією. Дослідниця прийшла до висновку, що найбільш характерним для митця жанром була медитативно-описова лірика. Властиві його ідіостилю елітарність, містицизм, ускладнена метафорика, багатоплановість образів, глибина думки, спроби пізнати загадки буття, а також тогочасні буремні суспільно-політичні події в краї, на думку вченої, зумовили неприйняття невідповідною читачською аудиторією його поезії.

Широка ознайомленість дослідниці М. Козак з літературою світового модернізму, зокрема символізму, дозволила їй розкодувати складний художній універсум поета крізь призму міфопоетики, мови символів, концепцій європейських філософ-

ських шкіл. Вона помічає в доробку автора відгомін ідей А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, його тяжіння до екзистенціального осмислення дійсності: «Поетичний простір Потушнякової лірики міфологізований, космічний, іноді – з переважанням “холодних кольорів”, що підсилює враження незатишності, нетривкості світу, в якому живе ліричний герой» [Козак 2002г, с. 12].

На основі комплексного аналізу лірики збірок «Далекі вогні» (1934), «Хвилини вічності» (1936), «Тасмнічі вечори» (1938), «Можливості» (1939), «На білих скалах» (1941), «Кристали» (1942), «Терези вічності» (1944) М. Козак помічає стильовий синкретизм творчості митця: традиційне для нього символістичне письмо часом набуває імпресіоністичного або сюрреалістичного забарвлення. Дослідниця підкреслює також синтезування різних видів мистецтв у доробку автора: «Вчитуючись у поезії Ф. Потушняка, відчуваємо, що писав їх неабиякий художник, його поетичне слово міниться всіма барвами веселки. Іноді воно буває підкреслено чорно-біле, без усяких півтонів і нагадує графічний малюнок, але частіше поет вибирає собі якийсь колір, щоб створити, вияскравити відповідний настрій» [Козак 2000а, с. 267].

Однак філософізм поета не затьмарює «гаряче серце патріота, якому дорогий рідний дім, небайдужа доля рідного краю» [Козак 2002г, с. 12]. Як і у випадку Зореслава, Марія Козак заперечує інкриміновану Ф. Потушняку відірваність від дійсності, інертність до національних питань. Такі характерні риси творчості закарпатських символістів цілком суголосні із загальноукраїнськими символістськими тенденціями.

Окремий пласт наукових студій М. Козак становить дослідження естетичних традицій празької школи в ліриці Закарпаття міжвоєнного періоду.

Поезії Івана Колоса, що оформлена в єдину збірку «Молоді мої дні» (1938), а також розкидана на сторінках тогочасної періодики, присвячені такі наукові розвідки дослідниці, як «Творчість І. Колоса та празька школа української поезії» (1999), «Неокласичні тенденції лірики І. Колоса» (2003), «Творчість І. Колоса в періодиці 30-х років ХХ ст.» (2000), «Лірика І. Колоса в контексті поезії празької школи» (2004), «Іван Колос (До 95-річчя від дня народження)» (2005).

Маркерами приналежності І. Колоса до поетів празької школи науковиця вважає біографічні факти (празький період), наявність у поетичних рядках письменника таких домінант, як твердість духу, неспокій доби, юнацькі поривання до боротьби за рідний край, мотиви історичної пам'яті, убоління за національну ідентичність та українську державність.

Характерне для «пражан» тяжіння до культури сильної особистості, оприявнюється в ліриці І. Колоса через архетип Лицаря, що уособлює шляхетність, гідність та моральні чесноти. Спираючись на засади аналітичної психології, дослідниця простежує його проекцію в ліриці письменника на образи князів Корятовича і Лаборця. У такий спосіб

вчена відносить І. Колоса до плеяди творців національного міфу.

Спираючись на думки Є. Пеленського, С. Гординського, Є. Маланюка, Марія Козак переконливо доводить стильову приналежність І. Колоса до українського неокласицизму. Серед рис цього художнього методу в доробку автора вона називає схильність до саморефлексій та виваженість ліричного героя, інтелектуальність, алюзії й ремінісценції на культуру доби античності (образи Язона, Одисея, Пігмаліона та ін.), пластичність образів, їх філософську наповненість, звернення до класичних форм вірша – сонет, дистих, октава. Це дає підстави дослідниці констатувати спорідненість творчості закарпатського автора з художніми досягненнями київських неокласиків та підсумувати: «Поезія І. Колоса, на нашу думку, була своєрідним синтезом досвіду празької школи і неокласичних традицій» [Козак 1999б, с. 34].

М. Козак аналізує також діяльність І. Колоса як чільного автора празького журналу «Пробоем», його публіцистичні виступи на тему літератури Закарпаття, її естетичного та дидактичного потенціалу. Вона вважає, що «незважаючи на короткочасний шлях у літературі, І. Колос назавжди увійшов у культуру Закарпаття як небуденний талант, як співець радісно-тривожних процесів державотворення Срібної Землі» [Козак 2000б, с. 198].

На основі аналізу збірок «Голос Срібної Землі» (1938), «Моя весна» (1940), «Вересень» (1941), «Брості» (1942) до поетів-пражан Марія Козак відносить й Івана Ірлявського. Вона спостерегла, що вагомий вплив на письмо автора справила історіософія Є. Маланюка, О. Ольжича та О. Стефановича. Оскільки лірика митця хронологічно суголосна з подіями Карпатської України, то закономірно, що однією з центральних у його доробку стала тема боротьби за українську державність: «Рідна держава, не поділена кордонами, єдина, соборна, – ось головний мотив творів поета. І. Ірлявський з однаковою любов'ю змальовує рідні закарпатські краєвиди і чудовий український степ, море, чорноземи» [Козак 2004, с. 90].

Молодечий оптимізм, натхнення через національно-культурне піднесення зумовили домінування неоромантизму в ідіостилі митця, про що дослідниця науково розмірковує в статтях «Ідея “Великого Чину” в поезії Івана Ірлявського» (2000), «Лірика І. Ірлявського в контексті неоромантизму празької школи» (2004), «Іван Ірлявський» (2006). Науковиця помітила його схильність у ранній період творчості до деякої публіцистичності, що оформилася в жанрах «поетичного маніфесту, заклику, присвяти» [Козак 2002г, с. 15], яка в пізніших збірках змінилася на пейзажні замальовки, а часом – вірші-молитви, вірші-портрети та ін., що мають елегантну тональність.

У статті «Автор і ліричний герой у поезії І. Ірлявського» (1999) Марія Козак осмислює способи вираження авторської свідомості в поезії митця. Розглянувши його вірші в хронологічному порядку, вона дійшла висновку, що письменник поступово

переходив від об'єктизованої розповіді, що домінувала в перших двох збірках, до суб'єктивованого, індивідуалізованого способу вираження, оприявленого в других двох поетичних книгах через переживання ліричного героя [Козак 1999а, с. 216–217]. Його образ виразно автобіографічний, на чому дослідниця наголошує в статті «Збірка І. Ірлявського “Вересень” як лірична поема» (2000). Вона визначає сповідальність як архітектонічну особливість третьої збірки митця. Закоріненість у рідний ґрунт, романтизовані спогади про дитинство, любов до малої батьківщини й сільського відкритого простору поєднується водночас із прагненням ліричного героя до невідомого, підкорення міського локусу. У підсумку авторка статті зазначає, що ліричне “я” збірки «Вересень» набуває концептуальної цілісності ще й завдяки жанровому новаторству І. Ірлявського, який першим в закарпатоукраїнській літературі звернувся до жанру ліричної поеми.

Тяглість традицій закарпатської літературознавчої школи Марія Козак репрезентувала також як науковий наставник: після смерті професора Лідії Голомб вона продовжила керувати дисертаційною роботою аспірантки кафедри української літератури УжНУ Катерини Шимоняк на тему «Лірика Івана Ірлявського в контексті поезії “празької школи”», яка була успішно захищена в 2016 році в Київському університеті імені Бориса Грінченка.

Логічним продовженням аналізу творчості представників празької школи – вихідців із Закарпаття стало дослідження художнього доробку Миколи Рішка. У статті «Особливості поезики лірики Миколи Рішка» (2013) Марія Козак аналізує його збірку «Гірські вітри» (1936) та помічає, що в її текстах пульсує «неоромантичний ідеал творчої активності людини, пасіонарна енергія молодості» [Козак 2013, с. 75]. Вірші поета, на її думку, акумулювали в собі прагнення й поривання патріотично налаштованої молоді Закарпаття. Естетика «пращан» виявилася тут через філософію чину, емблематичну образну тріаду «дух–меч–перо», ідею стоїцизму, релігійну символіку, уже традиційне для закарпатських поетів поєднання образів гір та степу як уособлення соборності України. Порівнюючи манеру письма М. Рішка із творчими почерками В. Гренджі-Донського та Ю. Боршоша-Кум'ятського, вчена спостерегла, що для нього характерна не гра з відтінками кольору, а «цілісний панорамний звуковий малюнок» [Козак 2013, с. 75], що свідчить про синестезійне світовідчуття автора, в центрі якого «прагнення офірувати своє життя Україні» [Козак 2013, с. 75].

Серед духовних провідників згаданих вище закарпатських митців Марія Козак виділяє Тараса Шевченка як загальнонаціонального пророка. Вплив відомого українського поета-романтика на літературу Срібної Землі дослідниця аналізує в статтях «Образ Т. Шевченка в закарпатоукраїнській поезії 20–30-х рр. ХХ ст.» (2006) та «Шевченківські мотиви в ліриці поетів Закарпаття 20–30-х років ХХ ст.» (2014). Вона зауважує, що в ліриці В. Гренджі-Донського, Зореслава, І. Ірлявського,

І. Колоса, М. Рішка з одного боку виразно простежуються ідейні перегуки зі знаковими текстами митця, алюзії, парафрази, ремінісценції, а з іншого – постає монументальний образ самого Кобзаря, що є втіленням персональної та національної незламності, а також взірцем для наступних поколінь служителів Музи.

Як бачимо, зосередивши свій дослідницький хист на досить узагальнено представленому в загальноукраїнському літературному процесі періоді розвитку літератури Закарпаття, виокремивши його чільних репрезентантів, М. Козак ґрунтовно доповнила історію нашого письменства. Її об'єктивний, науково-виважений підхід до естетичних явищ у контексті специфічних суспільно-історичних умов Закарпаття 20–30-х років ХХ століття, тонке розуміння художнього світу, професійний аналіз засобів його творення представив літературу краю як сучасну, європейську, питомо національну.

Визначальною рисою характеру Марії Козак-людини, за спостереженням Евеліни Балли, був «патріотичний запал та уміння по-справжньому любити свою Батьківщину» [Балла 2025, с. 280]. Цей ідейний стержень, орієнтований на утвердження українського, був притаманний також її іпостасям науковця й педагога: у своїх неупереджених дослідницьких міркуваннях вона дошукувалася до суті аналізованого художнього явища та розглядала його у всеукраїнському та європейському контекстах, тим самим декларуючи самобутність закарпатоукраїнської літератури та її органічний розвиток в руслі світових тенденцій.

Тема дисертації, що передбачала детальне вивчення творчості цілої плеяди митців, вимагала від літературознавиці строгої дисципліни й самоорганізації, критичної фільтрації матеріалу. Наукові розвідки Марії Козак відзначаються ґрунтовністю й доказовістю, оскільки їм передували довгі години скрупульозної пошукової та аналітичної роботи. Ключові положення дослідження в значній мірі поставили на основі опрацювання рідкісних матеріалів, розпорошених у періодичних виданнях 20–40 рр. ХХ століття («Літературна неділя», «Пчілка», «Український прапор», «Учительський голос», «Діло», «Дзвони», «Пробоем» та ін.) у книгозбірнях Ужгорода, Львова, Києва, різних архівних установах країни.

Такий науковий ентузіазм Марія Козак зберігала впродовж всього дослідницького шляху. Моральний максималізм був притаманний їй у всіх сферах життя, і професійна не становила винятку: все, за що бралася, робила «на совість». Тому для її розвідок прикметний високий ступінь аналітичності й водночас узагальнення, що полягав у вмінні детально осягнути ідейно-художню своєрідність доробку окремих персоналій та, піднявшись над цим, простежити закономірності розвитку літературного процесу, пояснити їх причинно-наслідкові зв'язки. Аналіз наукових праць М. Козак демонструє, що її комунікативна стратегія відзначається доступністю, логічністю викладу, чіткістю формулювань, умінням толерантно вести фахову дискусію.

Висновки. Отже, ґрунтовні й науково виважені літературознавчі дослідження Марії Юріївни Козак, що почали з'являтися в перші роки Незалежної України, стали потужним поступом у розвитку українського літературознавства. У дисертаційній роботі «Розвиток української лірики 20–30-х рр. ХХ ст. на Закарпатті (проблематика та жанрово-стильові пошуки)» і наукових публікаціях, розміщених у різних періодичних виданнях і збірниках матеріалів наукових конференцій, учена концептуально осмислила ідейно-художню своєрідність лірики В. Гренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, Ф. Потушняка, І. Колоса, І. Ірлявського, М. Рішка в культурно-історичному контексті доби. Вона проаналізувала фактори, що впливали на формування літературного профілю краю: актуальну суспільно-політичну ситуацію, роль поетів-емігрантів, дискусії

на сторінках періодики, становлення літературної критики на Закарпатті тощо.

Фахово спираючись на засади філологічної, культурно-історичної, біографічної, міфологічної, компаративної шкіл літературознавства, використовуючи інструментарій аналітичної психології, дослідниця наблизилася до читачів постаті й спадщину знакових поетів Закарпаття, що в складний для України час залишалися її вірними синами, співцями її болю і слави, утверджували соборність її земель, стояли на сторожі естетичної самобутності національного мистецтва.

Внесок Марії Козак у вітчизняне літературознавство знаковий ще й тим, що зроблене нею знайшло продовження в працях дослідників молодшої генерації, стало поштовхом для подальших студій, спрямованих на усунення прогалин національного наукового дискурсу.

Література

1. Балла Е. Марія Юріївна Козак. *Календар краєзнавчих пам'ятних дат Закарпаття на 2026 рік* : рек. бібліогр. посіб. / Департамент культури Закарпат. облдержадмін. ; КЗ «Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка» Закарпат. облради ; уклад. : О. О. Шелак, І. В. Когутич-Гаврош, М.Б. Бадида ; бібліогр. ред. Л.О. Падяк ; відп. за вип. О.А. Канюка. Ужгород : РІК-У, 2025. С. 279–283.
2. Барчан В. Козак Марія Юріївна. *Барчан В. Біля джерел* : до 60-річчя кафедри української літератури УжНУ. Ужгород : Ліра, 2004. С. 118–120.
3. Висіцька Т. Козак Марія Юріївна. *Висіцька Т. Из плеяды науковців Закарпаття* : біобібліогр. довід. Ужгород : Ліра, 2005. С. 506–508.
4. Козак М. Автор і ліричний герой у поезії І. Ірлявського. *Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку* : доповіді наукового семінару, присвяченого 80-ій річниці утворення Чехословаччини. Ужгород, 28 жовтня 1998 року. Ужгород, 1999а. С. 211–217.
5. Козак М. Імпресіонізм у ліриці Ю. Боршоша-Кум'ятського. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 2002а. Вип. 5. С. 102–108.
6. Козак М. Лірика І. Ірлявського в контексті неоромантизму празької школи. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2004. Вип. 9. С. 89–93.
7. Козак М. Особливості поетики лірики Миколи Рішка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород, 2013. Вип. 1 (29). С. 74–76.
8. Козак М. Романтизм у ліриці В. Гренджі-Донського. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Ужгород, 2002б. Вип. 6. С. 103–105.
9. Козак М. Своєрідність ранніх поетичних збірок Ф. Потушняка. *Ювілейний збірник на честь 70-річчя від дня народження професора Петра Лизанця* / відп. за вип. – К.І. Горват, М.П. Фабіан. Ужгород, 2000а. С. 266–271.
10. Козак М. Творчість І. Колоса в періодиці 30-х років ХХ ст. *Науковий збірник товариства «Промісвіт» в Ужгороді. Річник IV (XVIII)/ Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України. Ужгород : Два кольори, 2000б. С. 195–198.
11. Козак М. Творчість І. Колоса та празька школа української поезії. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, 1999б. С. 32–38.
12. Козак М. Ю. Основні тенденції літературного руху 20–30-х років на Закарпатті. *Carpatica – Карпатика*. Ужгород, 2002в. Вип. 14. С. 145–154.
13. Козак М. Ю. Розвиток української лірики 20–30-х років ХХ ст. на Закарпатті (проблематика та жанрово-стильові пошуки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Івано-Франківськ, 2002г. 20 с.
14. Козак М. Ю. Своєрідність релігійної лірики Зореслава. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 1998. Вип. 3. С. 83–86.
15. Козак Марія Юріївна. *Верховина. Волищина–Міжгірщина* : історико-культурні нариси / упоряд. І.І. Завадяк, І.М. Сенько. Ужгород : ТІМРАНИ, 2017. С. 351–352.
16. Пам'яті Марії Юріївни Козак : некролог. *Новини Закарпаття*. 2020. 18 лип. С. 2.

References

1. Balla E. (2025) Mariia Yuriiivna Kozak [Maria Yuriiivna Kozak]. *Kalendar krajeznavchych pamiatnykh dat Zakarpattia na 2026 rik* : rek. bibliohr. posib. / Departament kultury Zakarpat. oblдержадмін. ; KZ «Zakarpat. obl. univers. nauk. b-ka im. F. Potushniaka» Zakarpat. Obrady ; uklad. : O.O. Shelak, I.V. Kohutyich-Havrosh,

- M.B. Badyda ; bibliohr. red. L.O. Padiak ; vidp. za vyp. O.A. Kaniuka. Uzhhorod : RIK-U. S. 279–283 [in Ukrainian].
2. Barchan V. (2004) Kozak Mariia Yuriivna [Kozak Maria Yuriivna]. *Barchan V. Bilia dzherel: do 60-richchia kafedry ukrainskoi literatury UzhNU*. Uzhhorod : Lira. S. 118–120 [in Ukrainian].
 3. Vysitska T. (2005) Kozak Mariia Yuriivna [Kozak Maria Yuriivna]. *Vysitska T. Iz pleiady naukovtsiv Zakarpattia* : biobibliohr. dovid. Uzhhorod : Lira. S. 506–508 [in Ukrainian].
 4. Kozak M. (1999a) Avtor i lirychnyi hero u poezii I. Irliavskoho [The author and lyrical hero in the poetry of I. Irlyavskiy]. *Zakarpattia v skladi Chekhoslovachchyny: problemy vidrozhennia i natsionalnoho rozvytku* : dopovidi naukovooho seminaru, prysviachenoho 80-ii richnytsi utvorennia Chekhoslovachchyny. Uzhhorod, 28 zhovtnia 1998 roku. Uzhhorod. S. 211–217 [in Ukrainian].
 5. Kozak M. (2002a) Impresionizm u lirytsi Yu. Borshosha-Kumiatskoho [Impressionism in the lyrics of Y. Borshosh-Kumyatskyi]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Uzhhorod. Vyp. 5. S. 102–108 [in Ukrainian].
 6. Kozak M. (2004) Liryka I. Irliavskoho v konteksti neoromantyzmu prazkoi shkoly [The poetry of I. Irlyavskiy in the context of the neo-romanticism of the Prague school]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 9. S. 89–93 [in Ukrainian].
 7. Kozak M. (2013) Osoblyvosti poetyky liryky Mykoly Rishka [Peculiarities of the poetics of Mykola Rishko's poetry]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Uzhhorod. Vyp. 1 (29). S. 74–76 [in Ukrainian].
 8. Kozak M. (2002b) Romantyzm u lirytsi V. Grendzhi-Donskoho [Romanticism in the poetry of V. Hrenzha-Donskyi]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Uzhhorod. Vyp. 6. S. 103–105 [in Ukrainian].
 9. Kozak M. (2000a) Svoieridnist rannikh poetychnykh zbirk F. Potushniaka [The uniqueness of F. Potushnyak's early poetry collections]. *Yuvileinyi zbirnyk na chest 70-richchia vid dnia narodzhennia profesora Petra Lyzantsia / vidp. za vyp. – K.I. Horvat, M.P. Fabian*. Uzhhorod. S. 266–271 [in Ukrainian].
 10. Kozak M. (2000b) Tvorchist I. Kolosa v periodytsi 30-kh rokiv XX st. [The work of I. Kolos in periodicals of the 1930s.]. *Naukovyi zbirnyk tovarystva «Prosvita» v Uzhhorodi. Richnyk IV (XVIII)/ Karpatska Ukraina: Natsionalne vidrozhennia. Politychnyi rozvytok. Personalii*. Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii, prysviachenoï 60-richchiu Karpatskoi Ukrainy. Uzhhorod : Dva kolory. S. 195–198 [in Ukrainian].
 11. Kozak M. (1999b) Tvorchist I. Kolosa ta prazka shkola ukrainskoi poezii [The work of I. Kolos and the Prague School of Ukrainian Poetry]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. Uzhhorod. S. 32–38 [in Ukrainian].
 12. Kozak M. Yu. (2002v) Osnovni tendentsii literaturnoho rukhu 20–30-kh rokiv na Zakarpatti [Main trends in the literary movement of the 1920s and 1930s in Transcarpathia]. *Carpatica – Karpatyka*. Uzhhorod. Vyp. 14. S. 145–154 [in Ukrainian].
 13. Kozak M. Yu. (2002h) Rozvytok ukrainskoi liryky 20–30-kh rokiv XX st. na Zakarpatti (problematyka ta zhanrovo-stylovi poshuky) [The development of Ukrainian poetry in the 1920s and 1930s in Transcarpathia (issues and genre and style explorations)] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.01.01. Ivano-Frankivsk. 20 s. [in Ukrainian].
 14. Kozak M. Yu. (1998) Svoieridnist relihiinoi liryky Zoreslava [The uniqueness of Zoreslav's religious poetry]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Uzhhorod. Vyp. 3. S. 83–86 [in Ukrainian].
 15. Kozak Mariia Yuriivna [Kozak Maria Yuriivna]. (2017) *Verkhovyna. Volivshchyna–Mizhhirshchyna* : istoryko-kulturni narysy / uporiad. I.I. Zavadiak, I.M. Senko. Uzhhorod : TIMPANI. S. 351–352 [in Ukrainian].
 16. Pamiati Marii Yuriivny Kozak [In memory of Maria Yuriivna Kozak]: nekroloh. (2020) *Novyny Zakarpattia*. 18 lyp. S. 2. [in Ukrainian].

UKRAINIAN LITERATURE OF TRANSCARPATHIA IN THE SCIENTIFIC INTERPRETATION OF MARIA KOZAK

Abstract. The article analyses the research work of Maria Yuriivna Kozak, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department of Uzhhorod University, who devoted about 25 years of her life to scientific and pedagogical activities at the aforementioned educational institution and who would have turned 60 in 2026. The relevance of the study is determined by the need to systematise the researcher's scientific works, outline their problem-thematic vectors, and comprehend the scientist's contribution to the development of Ukrainian literary studies, which is the purpose of the proposed publication.

The main milestones in M. Kozak's biography are briefly outlined, and a review of reference sources showing her scientific achievements is provided. It has been established that Ukrainian literature of Transcarpathia was the philologist's primary research interest, in particular, modernist poetry of the interwar twenty-year period. In her dissertation "The Development of Ukrainian Poetry of the 1920s and 1930s in Transcarpathia (issues and genre-style explorations)" and a series of scientific publications, a conceptual understanding of the trends in the development of the region's literature during the specified period, as well as the socio-political and historical-cultural factors that influenced it, was carried out.

The researcher focused on the most prominent representatives of poetry of that time – V. Hrenzha-Donskyi, Y. Borshosh-Kumyatskyi, Zoreslav, F. Potushnyak, I. Kolos, I. Irlyavskiy, and M. Rishko. Using professional literary tools, the researcher consistently traces the prerequisites for the formation of idiolect, sources of creative impulses, artistic evolution, stylistic dominants, genre preferences, and ideological guidelines in the writers' artistic works.

It has been established that M.Yu. Kozak's scientific style is characterised by objectivity, evidence-based reasoning, a high degree of analysis and generalisation, a subtle sense of artistic language, logical presentation, and consistent Ukrainian-centrism.

It has been concluded that Maria Kozak's scientific work is among the first systematic conceptual studies of the little-studied layer of Ukrainian literature in Transcarpathia, due to prolonged ideological silence. Her work sheds light on the obscure segments of the literary history of the Silver Land and provides impetus for further scientific studies.

Keywords: Maria Kozak, Ukrainian literature of Transcarpathia, modernism, poetry, Uzhhorod University, Ukrainian Literature Department.

© Вотъканич М., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.01.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.02.2026
Дата публікації: 29.03.2026

Мар'яна Вотъканич – доктор філософії з філології, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; mariana.votkanych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-4491-4635>.

Mariana Votkanych – Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; mariana.votkanych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-4491-4635>.